

ԱՍՈՂԻԿ ԱԲԵՂԱ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ
Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի
Արխիվի եւ թանգարանների տնօրեն

**ՎՅՅՐԵՆԱԿԱՆ ՄԵԾ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՅ ՅԵՏՈ
ՄԱՅՐ ԱԹՐՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ԵՒ ՎԱՏԻԿԱՆԻ
ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (1945–1954 ԹԹ.)**

Սկիզբը՝ թիվ ԺԲ. 2025 թ., Ա., Բ. 2026 թ.

Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսության միաբան Տ. Դերենիկ եպիսկոպոսը, հավատարիմ Տ. Տ. Գեւորգ Զ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի եւ Տ. Տ. Գարեգին Ա. Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսի խոհական ու ազգաշահ առաքելության միաբան ու համերաշխ գործակցությանը, իր «Թուղթ հերքման» գրքուկով լիովին արտահայտում ու իրագործում էր Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի գիծը՝ Վատիկանի եւ վատիկանյան քաղաքականության միջոցով առաջնորդվող կարգինալ Աղաջանյանի վերաբերմամբ: Զմտնելով կրոնական «ընդունայն» վեճերի մեջ՝ Տ. Դերենիկ եպիսկոպոսը, «յանուն ճշմարտության եւ ի լուսաբանության մտքերու», շարադրում է իր պատասխանը, քանի որ կարգինալ Աղաջանյանի հովվական թուղթը ներկայանում էր որպես «պատմական խեղաթիւրումներով, Հայց. Ս. Եկեղեցին ու կղերը անուանարկող, պապությունը ջատագովելու համար կեղծիքն ու սխալը թմբկահարող ու այդպիսով հայ հաւատացեալ ժողովուրդին մէջ շփոթութիւն եւ խռովութիւն սերմանող եւ ապսպրանքով գրուած թուղթ մը»¹: Ավելին, Տ. Դերենիկ եպիսկոպոսը նշում է նաեւ, որ այդուհանդերձ լավագույնը պիտի համարեր լուելն ու շանդրադառնալն այդ «Հովուական թուղթ»-ին, մանավանդ որ «Հասկ» ու «Սիոն» պաշտոնաթերթերն արձագանքել էին՝ պատշաճ պատասխաններով, սակայն երբ «Զերիններէն ոմանք փոխանակ զգաստանալու, ճշմարտութիւնը տեսնելու եւ Զեր թուղթին սխալներն ու խեղաթիւրումները դատապարտելու, վերստին կը ջատագովեն ու կը փառաբանեն զայն ու ԱԻԵՏԻՔԻ

¹ «Թուղթ հերքման», էջ 4:

մէջ կամ այլ ուրեք կ'աղմկեն հրապարակը»² հարկադրված ինքն էլ իր կարգին է պատասխանում:

Տ. Դերենիկ եպիսկոպոսն իր գրքուկով անդրադառնում է «Հովուական թուղթ»-ի հիշատակած տիտղոսին, կոչումին ու անվանումին, մի շարք մտքերի ու ձեւակերպումների՝ դրանք վերլուծելով եւ աստվածաբանորեն ու պատմագիտորեն հերքելով: Եւ դիմելով կարդինալ Աղաջանյանին՝ գրում է. «Դուք Ձեր գրութեամբ փոխանակ լուսաւորութիւն մը» բերելու, աւելի կը պղտորէք խաղաղ մտքերը եւ պատճառ կը հանդիսանաք անսիրելութեան եւ անհասկացողութեան Ձեր «աղիտաբեր նախապաշարումներով: Աւելի լաւ պիտի չըլլար եթէ ասոնց տեղ սիրոյ, հաւատքի եւ ճշմարտութեան պատգամները տայիք Ձեր ժողովուրդին»³:

Տ. Դերենիկ եպիսկոպոսը խոսելով Վատիկանի եւ Հռոմեակաթոլիկ Եկեղեցու պառակտիչ ընթացքի եւ «մի հօտ եւ մի հովիւ» Տերունի պատգամի մասին՝ ի մասնավորի նշում է, որ Հռոմեակաթոլիկ Եկեղեցին, իր պատմութեան ընթացքում, ոչ մի ժամանակ չի ձգտել բուն միութեան, քանզի ««մի հօտ եւ մի հովիւ» ըսելով հասկցած է պապական գերիշխանութիւնը բոլոր եկեղեցիներու վրայ»: Իսկ երբ չի կարողացել իր այդ «մենատիրական եւ փառամոլ ձգտումները» կյանքի կոչել՝ Հռոմեակաթոլիկ Եկեղեցին, Վատիկանի առաջնորդութեամբ, դիմել է «բռնութեան, հարստահարութեան, ստորերկրեայ ամէն տեսակ գործունէութեան»: Եւ այժմ, երբ քրիստոնեական Եկեղեցիները տարբեր ճանապարհներով ու համաժողովներով ձգտում են առավել մերձենալ՝ նպատակ ունենալով «Միութիւն, Սէր եւ Եղբայրական յարաբերութիւն ստեղծել քրիստոնեայ Եկեղեցիներու եւ ժողովուրդներու միջեւ, առանց դաւանական եւ ցեղային խտրութեան»⁴, Հռոմեակաթոլիկ Եկեղեցին է, որ մերժում է մասնակցել այդ ամենին: Ուստի, արդարորեն եզրակացնում է Տ. Դերենիկ եպիսկոպոսը, «ամենէն կարեւոր հերձուածը, զոր Մի, ... Առաքելական եւ Կաթողիկէ Եկեղեցին ունի, Հռովմի Պապական Եկեղեցւոյ հերձուածն է: Աշխարհի քրիստոնեաները այսօր կը հաւատան թէ շատ հեռու չէ այն օրը, երբ բոլոր քրիստոնեայ Եկեղեցիներ միութիւն մը կրնան կազմել ու այսպիսով վերջ կը գտնեն բաժանումներն ու հերձուածները: Մեծագոյն հեր-

² Նույն տեղում, էջ 4:

³ Նույն տեղում, էջ 23–24:

⁴ Նույն տեղում, էջ 31:

ձուածը, որ պիտի մնայ սակայն, Հռովմէական Եկեղեցին է. ոչ մէկ քրիստոնեայ, որ լատին չէ, պիտի պնդէ ասոր հակառակը»⁵:

Անդրադառնալով կարգինալի թղթի «Կաթողիկէութենէ բաժանումէն եկած վնասները» հատվածին՝ Տ. Դերենիկ եպիսկոպոսը շեշտում է, որ հայ ժողովուրդը չի բաժանվել Քրիստոսի Ընդհանրական Սուրբ Եկեղեցուց, ընդհակառակը, «անոր մէջ են եւ անոր մէջ ալ կը մնան»: Իսկ իրականում բաժանվողները հենց հայ կաթողիկներն են. «Դուք՝ Հռովմէականներդ, բաժնուեցաք հայ ամբողջութենէն, հայ հաւատքէն, Հայց. Առաքելական Սուրբ Եկեղեցիէն, ինչպէս նաեւ Կաթողիկէ Ընդհանուր Եկեղեցիէն»⁶: Եւ այդ բաժանմամբ ու Հռոմի պապին ենթարկվելով՝ հայ կաթողիկները կատարեցին պապի հրամաններն ու այդպիսով բաժանում՝ հերձված առաջ բերեցին հայ ժողովրդի ծոցում՝ իր բազում ու ծանր վնասներով: Մինչդեռ, ինչպես փաստում է Տ. Դերենիկ եպիսկոպոսը, Հայոց Եկեղեցու «հլրակեղրոն կազմակերպութիւնը շատ օգտակար եղաւ Հայութեան, որովհետեւ այդ կերպով ան հաւատարիմ մնաց առաջին դարերու համաքրիստոնէական ուղղափառ դաւանութեան եւ ստեղծեց ինքնուրոյն եկեղեցական մշակոյթ եւ ծէս, ինչ որ պատճառ եղաւ որ ան խորապէս առինքն է հայ ժողովուրդի հոգին եւ ինքն իսկ զգենու ազգային ինքնատիպ դրոշմ»⁷: Իսկ ի պատասխան կարգինալի այն պնդմանը՝ «յարոճում եւ հպատակութեամբ Պետրոս Առաքելապետի Աթոռին ... այսօր մեր Ազգին վիճակը, նաեւ քաղաքականապէս որչա՛փ տարբեր պիտի ըլլար ի լաւագոյնս», Տ. Դերենիկ եպիսկոպոսը վճռական կերպով գրում է, որ միշտ էլ Արեւմուտքի խոստումները «քաղաքականապէս» մեծ, ծանր, երբեմն նաեւ կործանարար վնաս են բերել հայ ժողովրդին. «Այս է պատմական իրողութիւնը. մինչ Ձեր Սրբազնութիւնը հակառակը կը պատգամէ իր Հովուական թուղթով»⁸: Արդարեւ, երբ մերօրյա իրականության ոչ հեռավոր ներկայից հայացք ենք գցում այդ պատմական անցյալին՝ պատմական դասը նույնն է. հակառակ, որ այսօր նույն Արեւմուտքի հետ առկա են թե՛ միջպետական, թե՛ եկեղեցական ջերմ ու սերտ հարաբերություններ, հայ ժողովուրդն իր պետութեամբ եւ Եկեղեցով նույն Արեւմուտքից շարունակում է կրել մեծ ու ծանր վնասներ...

⁵ Նույն տեղում, էջ 31:

⁶ Նույն տեղում, էջ 37:

⁷ Նույն տեղում, էջ 40:

⁸ Նույն տեղում, էջ 43:

Եւ իր ընդարձակ պատասխանին որպէս վերջաբան՝ Տ. Դերենիկ եպիսկոպոսը գրում է, որ կարդինալ Աղաջանյանի թուղթը Հայոց Եկեղեցու դեմ մասնավոր դիտավորութեամբ է գրվել՝ ըստ սովորութեան Լատին Եկեղեցու պապերի: Կարդինալի թուղթը ոչ թե սիրո ու միութեան հրավեր է, այլ առավել ատելութուն, երկպառակութուն սերմանող շրջաբերական. «Կըցաւինք յիշելու որ Զեր Կարդինալի աստիճան ստացումէն ետք Զեր ԱԻՆՏԻՔը իր Մատեան գունդը հանած է Հայոց Եկեղեցուց եւ անոր բարեպաշտ հաւատացեալներուն դէմ: Հայոց Եկեղեցին դարերու մշուշին եւ անստուգութեանց մէջ դիմակայել է բիւրաւոր Մատեան գունդերու – կրօնական եւ քաղաքական, – չէ յաղթահարուեր եւ չէ դաւաճաներ իր աստուածային սկզբունքներուն, սրբազան հաւատքին, իւրայատուկ դաւանութեան եւ ծէսին, այլ անյողդող շարունակեր է իր գոյութիւնը, որովհետեւ Աստուծոյ զօրութիւնը կը բնակի Հայուն արիւնով ներկուած այդ սրբազնասուրբ հաստատութեան մէջ»⁹: Եւ, վերջապէս, Տ. Դերենիկ եպիսկոպոսը կոչով դիմում է կարդինալ Աղաջանյանին՝ ասելով. «Եթէ կ'ուզէք Հայ-Հռովմէականներու պատմութեան մէջ անուն եւ յիշատակ թողուլ, վերադարձէք ճշմարիտ հաւատքին, Կաթողիկէ եւ Առաքելական Եկեղեցուց դաւանութեան, հայ Մայրենի Եկեղեցուց ծոցը, ինչպէս ըրին Խորէն Նարպէյ, Գաբրիէլ Այվազեան, Մաղաքիա Օրմանեան եւ ուրիշ նախկին կաթողիկէ եկեղեցականներ»¹⁰:

Տեղին է այստեղ հիշել Տ. Զավեն ավագ քահանա Արզումանյանի «Ազգապատում»-ի հետեւյալ վկայութիւնը. «Յաճախ յանդուգն, Դերենիկ եպիսկոպոս, որպէս նախանձախնդիր ջատագովը Հայաստանեայց Մայր Եկեղեցուց, փաստացի տուեալներով ի կարգ հրաւիրած է Հայ Կաթողիկէ Եկեղեցուց ղեկավարները, իրենց հասկցնելով որ Հայ Եկեղեցին սեփականութիւնն է հայ ժողովուրդին, մինչդեռ իրենք վերջին հաշուով դարձած են մասն եւ բաժինը Հռովմէական Եկեղեցուց»¹¹:

Նշենք, որ Տ. Դերենիկ եպիսկոպոս Փոլադյանի «Թուղթ հերքման» աշխատութիւնը նույն տարում՝ 1951 թ., վերահրատարակվում է եւս հինգ անգամ: Աշխատութիւնը թարգմանվում է նաեւ անգլերեն ու ֆրանսե-

⁹ Նույն տեղում, էջ 51:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 41:

¹¹ ԴՈՎՏ. Տ. ԶԱՒԷՆ ԱԻ. ՔԶՆՅ. ԱՐԶՈՒՄԱՆՅԱՆ, «Ազգապատում», հտ. Դ., գիրք Բ. (1930–1955), Նիւ Եորք, 1997, էջ 276:

րեն. անգլերեն թարգմանությունը հրատարակվում է 1953 թ., իսկ ֆրանսերենը՝ 1954 թ.¹²:

«Թուղթ հերքման» գրքույկը մեծ ընդունելության է արժանանում՝ իր բուն նպատակին ծառայելով, որ է՝ կարդինալ Աղաջանյանի «Թուղթին դիմաց ճշմարտությունը դնել»։ Այդ մեծ հաջողությունը, սակայն, հարուցում է կաթոլիկ համայնքի որոշ անձերի ցասումը։ Անձեր, որոնք, ինչպես նշում է Տ. Դերենիկ եպիսկոպոսը, կարդինալի համախոհներն են եւ վերջիններիս «ուղիղ ճամբուն հետեւողները»։ Անձեր, որոնք «պէսպէս միջոցներով պիտի ջանան Հայոց Սուրբ Եկեղեցին կապել պապի գերիշխանութեան, պիտի աղարտեն մեր մատենագիրները, ձեռագիրները, երկպառակութիւն պիտի յառաջացնեն հայ հաւատացեալներու մէջ, ինքնահնար շաղակրատութեամբ եւ Աւետարանի ու մատենագիրներու խօսքերուն ըստ քմաց մեկնաբանութեամբ»¹³:

Ահա եւ այդ անձերից մեկը՝ Պետրոս Պարենտյանը, 1951 թ. հանդես է գալիս ««Թուղթ հերքման» թէ եղծումն ճշմարտութեան» հոդվածով, որը տպագրվում է Բեյրութում լույս տեսնող Հայ կաթողիկէ եկեղեցու «Մասիս» շաբաթաթերթում¹⁴: Խնդրո հոդվածը՝ նույն խորագրով եւ նույն տարում, հրատարակվում է նաեւ որպէս առանձին գիրք¹⁵: Թեեւ ըստ «Բազմալէպ»-ի համոզման՝ Պ. Պարենտյանի աշխատությունը «ջախջախիչ պատասխան» է՝ տրված Տ. Դերենիկ եպիսկոպոսի «Թուղթ հերքման»-ը¹⁶, սակայն այդ գործն իրականում այն է, ինչ վերը հավաստյալ բնութագրում է Տ. Դերենիկ եպիսկոպոսը։ Այդ գրքից մի քանի քաղվածքն իսկ բավարար է այդ տեսակետը փաստելու համար՝

«Չենք զարմանար եթէ Տէղլինկէր եւ Միշոյ, Գաբրիէլ Վ. Այվազեան, Խորէն Վ. Նարպէյ եւ Հակահաստունեան հերձուածողներ գրեր են ընդդէմ Հռոմի Քահանայապետին եւ Կաթողիկէ Եկեղեցոյ, քանի որ անոնք հետեալներ ու ապստամբներ էին. բնականաբար պիտի ջանային իրենց հաւատուրացութիւնը արդարացնելու ճիգեր կատարել։ Զարմանալին այն է

¹² Տէս ԴԵՐԵՆԻԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ, «Թուղթ միութեան. Յովհաննէս ԻԳ. Պապի առաջադրած տիեզերական ժողովը եւ եկեղեցիներու միութեան հարցը», Պէյրութ, 1960, էջ 92:

¹³ «Թուղթ հերքման», էջ 50:

¹⁴ Տէս «Մասիս» շաբաթաթերթ, 1951, թիւ 23–25, թիւ 27–36:

¹⁵ Տէս Պ. ՊԱՐԵՆՏԵԱՆ, ««Թուղթ հերքման» թէ եղծումն ճշմարտութեան», Հայ Կաթողիկէ տպարան, Պէյրութ, 1951:

¹⁶ Տէս «Բազմալէպ», 1843–1953, նոյեմբեր–դեկտեմբեր, թիւ 11–12, էջ 233:

որ Դուք, Գերշ. Դերենիկ Եպիսկոպոս, կը շրջէք ճշմարտութիւնը, եւ իբրեւ կաթողիկէ կը ներկայացնէք այդ հակակաթողիկէ անձերը. չենք գիտեր թէ ինչո՞ւ Օրմանեանն ալ չէք յիշած անոնց կարգին»¹⁷, «Յաճախապատում» եւ «Հերքման թուղթ». անդունդ մը կայ երկուքին միջեւ: Այսուհանդերձ ո՛չ ոք կը գնէ առաջինը, հակառակ անոր մեծապէս շինարար բովանդակութեան. վեց հազար անձեր կը գնեն – կամ կը ստանան ձրի՝ – երկրորդը, – Ձեր թուղթը, – հակառակ անոր անշէն բովանդակութեան»¹⁸, «Հայոց պատերազմը, Գերշ. Դերենիկ Եպիսկոպոս, բարոյական կարգի մէջ, չէ՛ վերջացած տակաւին:

Ապրիլեան Եղեռնը ամբողջովին չէ՛ նկարագրուած:

Կիլիկիոյ աղէտը ուսումնասիրութեան կը կարօտի:

Իզմիրի դէպքը եւ գրեթէ ամբողջ արեւմտահայութեան Փոքր Ասիայէն ելքը չունեցաւ իր պատմիչը:

Երկաթէ վարագոյրէն ասդին եւ անդին ո՛րքան դէպքեր, ո՛րքան դէմքեր նկարագրութեան արժանի, փառաւորելի. «վասն հաւատոյ եւ հայրենեաց» մարտնչողներ եւ զոհեր:

Ինչո՞ւ զանոնք չէք ծանօթացներ, Դուք Գերշ. Դերենիկ Եպիսկոպոս, պաշտօնեայդ Սուրբ Աւետարանի: Ինչո՞ւ»¹⁹:

«Ո՞վ էք դուք, որ կը ժպրհիք հրապարակել «Հերքման թուղթ» մը, Անոր «Հովուական թուղթ»ին դէմ: Հիքութիւնը երբեք այսքան ծիծաղելիօրէն գլուխ չէր ցցած վեհութեան դէմ:

Հոգեւոր Տիրոջ անցքը միայն օտար ոեւէ երկրէ մը, հայութեան վրայ լոյս կը հեղու, հապա խօսքը...:

Դուք ալ կ'անցնիք օտար երկիրներէ. Ձեր ո՞ր շարժումը, Ձեր ո՞ր խօսքը լոյս կը հեղու հայութեան վրայ: Լոյս հոգեւոր եւ հայրենի»²⁰,

«Ձեք անդրադառնար՝ թէ Դուք, երբ, դէմ կը խօսիք Ն. Վ. Տ. Գրիգոր-Պետրոս ԺԵ.ի, դէմ խօսած կ'ըլլաք նաեւ Շնորհալիի, եւ բոլոր նախընթացաբար յիշուած մեծերուն. անհեթեթ, արտառոց, ծիծաղաշարժ դիրքի մը մէջ դնելով դուք զՁեզ»²¹,

¹⁷ Տէս «Մասիս» շաբաթաթերթ, 1951, թիւ 34, էջ 3:

¹⁸ Տէս «Մասիս» շաբաթաթերթ, 1951, թիւ 36, էջ 2:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 2:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 3:

²¹ Նույն տեղում, էջ 3:

«Ահաւասիկ, դուք Ձեր «երգ»ը կը հնչեցնէք հայ ժողովուրդին հայրենասիրական լարին վրայ, անտեսելով կամ ընկլուզելով անոր մէջ կրօնասիրական լարը, որ անճարակ ձեռքերու տակ, սկսած է այնքան խռպոտ ձայներ հանել»²²։

Եթէ Տ. Դերենիկ եպիսկոպոսն իր աշխատութեամբ ջանում էր ճշմարտութեամբ լուսավորել իր ազգակիցներին՝ հաստատուն պահելով ազգային ինքնագիտակցութիւնն ու հոգեւոր հավատարմութիւնը, նվիրումն ու սերն առ Մայր Հայրենիքը, ազգային միասնութիւնը, ապա կաթողիկ շրջանակներից հնչող հայազն խոսքերի մեջ բարձր արձագանքում էին Վատիկանի համոզմունքները, որոնք, ինչպէս արդեն քանիցս նշել ենք, այդ աշխարհաքաղաքական իրավիճակի դիվանագիտական ու միջազգային մակարդակում չէին ծառայում Հայոց ազգային-հոգեւոր բարձրագույն շահերին։ Կրկին ու կրկին վերլուծելով խնդրո շրջանի միջազգային վիճակն ու ազգային իրականութիւնը՝ միանշանակ է, որ թե՛ անցյալի, թե՛ ներկայի, թե՛ գալիք բոլոր ժամանակների համար հայ ժողովրդի եւ Հայաստանի հարատեւութեան ու հաղթանակների առհավատչեան միասնութիւնն ու միասնականութիւնն է՝ հիմնված մայրենի լեզվի, ազգային կրթութեան, գիտութեան, հայկական մշակույթի վեմին՝ պատսպարված ու պաշտպանված միակ Ազգային Սուրբ Եկեղեցով։

Շարունակութիւնը՝ հաջորդիվ

²² Նույն տեղում, էջ 3։

